O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MAQOL VA MATALLARNING ASSOTSIATSIYALANISHI

Mirzaaxmedov Mirjalol Mansurjon o‘g‘li,
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti
m.m.mirzaahmedov@pf.fdu.uz
ORCID: 0009-0000-5021-0864

Annotatsiya

Maqolada o‘zbek va ingliz tillarida maqol va matallar lingvoassotsiativ tahlil nuqtai nazaridan chuqur o‘rganiladi. Maqol va matallar xalqning asrlar davomida to‘plangan donoligi, axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashini saqlovchi eng muhim lingvistik birliklar sifatida ko‘rib chiqiladi. Psixolingvistika, kognitiv lingvistika va lingvomadaniyatshunoslikning nazariy asoslariga tayanib, ikki tilning maqol-matallar tizimlaridagi assotsiativ mexanizmlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek maqollari ko‘proq metaforik-ramziy, kollektiv va ta’limiy xususiyatga ega bo‘lsa, ingliz matallari pragmatik, individual va ijtimoiy tajribaga asoslanadi. Maqola tarjima nazariyasi, til o‘qitish, madaniyatlararo muloqot va sun’iy intellekt tizimlarida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: *maqol va matallar, lingvoassotsiativ tahlil, assotsiativ maydon, milliy donolik, o‘zbek tili, ingliz tili, kognitiv semantika, lingvomadaniyatshunoslik.*

KIRISH

Maqol va matallar har qanday tilning eng qadimiy va eng boy qatlamlaridan biridir. Ular xalqning asrlar davomida to‘plangan hayotiy tajribasi, axloqiy qadriyatlari, dunyoqarashi va falsafiy qarashlarini ixcham, obrazli va ta’sirchan shaklda ifodalaydi. Lingvoassotsiativ tahlil esa maqol-matallarning nafaqat shakliy, balki inson ongida hosil bo‘ladigan chuqur assotsiativ bog‘lanishlarini ochishga imkon beradi.

O‘zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ularning maqol-matallari ham tubdan farqlanadi. O‘zbek maqollari Sharq donoligi, folklor va oilaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa, ingliz matallari G‘arb madaniyati, individualizm va pragmatik tajribaga asoslanadi. Ushbu farqlar lingvoassotsiativ mexanizmlarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ilmiy muammo: Maqol va matallarning lingvoassotsiativ mohiyati va ikki til o‘rtasidagi qiyosiy xususiyatlari yetarli darajada o‘rganilmagan. Mavjud ishlar ko‘pincha tavsifiy xarakterga ega bo‘lib, kognitiv va assotsiativ jihatlarni chuqur ochmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Maqsad: O‘zbek va ingliz tillarida maqol va matallarning lingvoassotsiativ mohiyatini ochish va ularning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash.

Vazifalar:

- Maqol-matallar va lingvoassotsiativ tahlilning nazariy asoslarini tahlil qilish.

- Ikki til maqol-matallarining assotsiativ maydonlarini solishtirish.
- Milliy donolikning assotsiatsiyalanish mexanizmlarini ko‘rsatish.
- Amaliy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot Yu.N. Karaulov, V.A. Maslova, A.R. Luriya, G. Lakoff va boshqa olimlarning nazariyalariga asoslanadi[1].

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotning asosiy materiali o‘zbek va ingliz tillaridagi maqol va matallar (jami 80 ta birlik) bo‘lib, ular lug‘atlar, folklor to‘plamlari, adabiy matnlar va korpuslardan tanlangan. Materiallarning tanlanishi ularning chastotasi, madaniy ahamiyati va assotsiativ potensialiga asoslangan.

Asosiy metodlar:

- Lingvoassotsiativ tahlil — maqol-matallarni assotsiativ maydonlar orqali ochish. Bu usul inson xotirasidagi bog‘lanishlarni va madaniy kodlarni aniqlashga yordam beradi.
- Qiyosiy-nazariy tahlil — ikki til materiallarini parallell ravishda solishtirish.
- Semantik va komponent tahlili — maqol-matallarning ichki tuzilishini va ko‘p qatlamli ma’nolarini ochish.
- Nazariy umumlashtirish — olingan kuzatishlardan lingvistik, kognitiv va madaniy qonuniyatlarni chiqarish[2].

Tadqiqot jarayoni bir necha bosqichdan iborat bo‘ldi: materiallarni yig‘ish, assotsiativ bog‘lanishlarni aniqlash va nazariy talqin qilish. Barcha jarayonlar ilmiy obyektivlik va etik talablarga rioya qilingan holda amalga oshirildi.

NATIJALAR

Lingvoassotsiativ tahlil maqol va matallarning chuqur kognitiv mohiyatini ochib berdi. O‘zbek tilida maqollar ko‘pincha metaforik va ramziy qatlamlarga ega bo‘lib, ular orqali xalqning tarixiy tajribasi, axloqiy qadriyatlar va hayot falsafasi ifodalanadi. Masalan, “Dononing so‘zi — donishmandning ko‘zi” yoki “Mehnat — baxt kaliti” kabi maqollar nafaqat maslahatni, balki butun bir dunyoqarashni o‘zida mujassam etadi.

Ingliz tilida matallar pragmatik va kontekstual moslashuvchanlikka ega. Ular ko‘pincha individual tajriba, ijtimoiy munosabatlar va muvaffaqiyat strategiyalarini aks ettiradi. “Actions speak louder than words” yoki “Early bird catches the worm” kabi matallar aniq hayotiy vaziyatlarga moslashtirilgan va pragmatik ma’noga ega[3].

Assotsiativ maydonlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek maqollarida paradigmatik bog‘lanishlar (o‘xshashlik asosidagi) va ramziy qatlamlar ustunlik qilsa, ingliz matallarida sintagmatik bog‘lanishlar (ketma-ketlik asosidagi) va pragmatik qo‘llanish kuchliroq. Bu holat tillarning ichki tuzilishi va xalqlarning madaniy merosining ta’sirini aks ettiradi.

Nazariy jihatdan maqol va matallar tilning “madaniy xotirasi” va “kognitiv ramzlari” sifatida ko‘riladi. Ular inson ongida saqlanadigan assotsiativ tarmoqlar orqali avlodlardan avlodlarga o‘tadi va milliy identifikatsiyani saqlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar zamonaviy lingvistik nazariyalarni to‘liq tasdiqlaydi. Yu.N. Karaulovning assotsiativ maydon nazariyasiga ko‘ra, maqol-matallar insonning verbal

xotirasi va madaniy bilimlarining birlashuv nuqtasi hisoblanadi. O‘zbek va ingliz tillaridagi farqlar aynan shu yerda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Maqol va matallar milliy dunyoqarashning eng muhim ko‘rsatkichlaridan biridir [4]. O‘zbek tilida ular oilaviy qadriyatlar, sabr-toqat, mehnatsevarlik va adolatni ifodalasa, ingliz tilida individual muvaffaqiyat, raqobat va pragmatik yondashuv ustunlik qiladi. Bu farqlar tarjima jarayonida katta qiyinchiliklar tug‘diradi, chunki to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalent topish har doim ham mumkin emas.

Lingvoassotsiativ tahlilning afzalligi shundaki, u tilni faqat shakliy jihatdan emas, balki inson ongidagi haqiqiy ifodasini ochib beradi. Shu bilan birga, metodning cheklovlari ham mavjud: madaniy kontekstning o‘zgaruvchanligi, respondentlarning sub’ektivligi va katta hajmdagi ma’lumotlarning murakkabligi.

Ushbu tadqiqot natijalari til o‘qitishda, tarjimonlik amaliyotida va sun’iy intellektning semantik modellarini yaratishda qo‘llanilishi mumkin. Masalan, mashina tarjimasi tizimlariga maqol-matallarning assotsiativ maydonlarini qo‘shish tarjimani yanada tabiiy va madaniy moslashtirilgan qiladi.

Maqol va matallar tilning nafaqat kommunikativ, balki kognitiv va madaniy funksiyalarini ham bajaradi. Ular orqali xalqning o‘tmishi, hozirgi kuni va kelajakdagi qadriyatlari aks etadi. O‘zbek va ingliz tillaridagi qiyosiy tahlil bu haqiqatni yana bir bor isbotlaydi.

XULOSA

O‘zbek va ingliz tillarida maqol va matallarning assotsiatsiyalanishi ularning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib beradi. Maqol-matallar tilning eng muhim kognitiv birliklari bo‘lib, ular orqali xalqning donoligi va dunyoqarashi saqlanadi. Tadqiqot natijalari lingvomadaniyatshunoslik va assotsiativ lingvistikaning integratsiyasi zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun boshqa tillarni qo‘shish, raqamli korpuslarni kengroq jalb etish va maqol-matallarning diakronik o‘zgarishlarini o‘rganish tavsiya etiladi. Ushbu yo‘nalish tilshunoslikning nazariy va amaliy rivojiga muhim hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karaulov, Yu. N. (1987). *Assotsiativ maydon va tilshunoslik*. Nauka. (p. 23–178).
2. Maslova, V. A. (2001). *Lingvomadaniyatshunoslik*. Akademiya. (p. 45–189).
3. Luriya, A. R. (1979). *Tafakkur va nutq*. Progress. (p. 67–201).
4. Gibbs, R. W. (1994). *The poetics of mind*. Cambridge University Press. (p. 134–267).
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. (p. 3–145).
6. Xidirova, G. (2024). Maqollarning assotsiativ maydoni. *Tilshunoslik jurnali*, 16(1), 23–56.
7. Erkinova, M. (2023). O‘zbek maqollari lingvoassotsiativ tahlilda. TSUULL. (p. 12–98).
8. Norrick, N. R. (1985). *How proverbs mean*. Mouton. (p. 45–134).
9. Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya*. Shkola. (p. 78–189).
10. Shirinova, Y. T. (2023). Psixolingvistikada maqol va matallar. *Ilmiy konferensiya materiallari*. (p. 15–67).